

איסור מכירת בהמה גסה לנוכרי

פתיחה

בצינוי על יום השבת בעשרת הדברות, אומרת התורה: "לא תעשה כל-מלאכה אתה ובנך ובתך, עבדך ואמתך ובהמתך, וגרך, אשר בשעריך" (שמות כ' ט). בפסוק זה, האדם מצווה לא רק על שביתת עצמו, אלא גם לדאוג כי הסובבים אותו ישבתו בשבת, כולל בהמתו.

לחובת שמירה זו ישנם שני ביטויים:

- חובת שביתת בהמה - האדם מצווה כי בהמתו תשבות ממלאכה ביום השביעי.
- איסור מחמר - ישנו איסור להשתמש בבהמה בשבת כאמצעי משא.

האם איסור מחמר הינו לאו הבא מכלל עשה, או שמא מדובר בשני ציוויים משיקים אך שונים¹? נראה כי תשובה לכך ניתן למצוא בסוגייתנו העוסקת באיסור מכירת בהמות גסות לנוכרי.

אומרת המשנה:

"מקום שנהגו למכור בהמה דקה לעובדי כוכבים - מוכרין, מקום שנהגו שלא למכור - אין מוכרין. ובכל מקום אין מוכרין להם בהמה גסה" (פ"א, משנה א).

הגמרא על אתר (טו.), נותנת שני הסברים אפשריים לגזרה זו:

א. שאילה ושכירות – אם תותר המכירה, אדם יבוא להשאיל ולהשכיר את בהמתו לגוי ובכך יפר את חובת השביתה של הבהמה בשבת.

ב. ניסיוני - פעמים שהמכירה תעשה סמוך לשקיעת החמה ביום שישי, ויש חשש כי הבעלים לאחר המכירה יבצעו 'ניסוי כלים' – 'ניסיוני', שיכנס לתוך השבת ובכך יעברו על איסור מחמר.

הטעם השני אותו מביאה הגמרא, משום 'ניסיוני', נראה לכאורה רחוק מאוד מהמציאות. מדוע בחרה הגמרא להביא את התירוץ הזה?

בעלי התוספות על אתר מעלים קושייה נוספת: לכאורה, במקום לחשוש למציאות הרחוקה של גזרת מחמר, ניתן היה לחשוש למציאות קרובה יותר. יתכן כי המכר לא יסתיים לפני כניסת השבת, ולכן קיים חשש סביר שהגוי ישתמש בבהמה בשבת, והמוכר היהודי יעבור על איסור שביתת בהמתו.

התוספות מתריצים, כי ההסבר הנ"ל עדיף שכן על פיו יש חשש למעבר על איסור המחייב בחטאת, ואילו חובת שביתת בהמתו אינה אלא עשה.

הר"ן על האלפס (ד:) נותן נימוק נוסף: חובת שביתת בהמה מוטלת על הבעלים בלבד, ואילו איסור חימור מוטל על כל אחד ואחד. חז"ל העדיפו לתת טעם כללי יותר לגזרתם ולגזור את איסור מכירה על בסיס החשש ללאו דמחמר.

חובת שביתת בהמה

מהו אופי האיסור של שביתת בהמה? נראה כי ניתן להעלות שתי אפשרויות בדבר:

- על בהמת ישראל מוטלת חובה עצמית לשבות ממלאכה.
- על האדם לשמור את בהמתו מעשיית מלאכה ביום השביעי.

נפק"מ מעניינת לשאלה זו עולה במחלוקת האחרונים, האם גם איסורי שבות נכללים בגדרי חובת שביתת בהמתו?

- לדעת השואל ומשיב (ח"א סימן סז) אין חובת שביתה במלאכות דרבנן. נראה כי גישה זאת מיצגת את התפיסה כי חובת שביתת בהמתו היא חובה של החיה, וכאשר חז"ל גזרו איסורי שבות, הם גזרו על האדם ולא על בהמתו.

- לעומת זאת, לדעת המג"א (מובא שם) מאחר שחובת שביתת בהמה נובעת מן האדם, אין לחלק בין איסורי שבות לאיסורי תורה.

איסור מחמר

המחמר אחר בהמתו הוא מי שמשמש בבהמתו להעברת משאות, ונחלקו הראשונים כיצד מתבצעת פעולת החימור. לדעת הרמב"ם (הלכות שבת פ"כ הלכה ג) 'מחמר' הוא מי שקורא בקול לבהמתו מהלכת הטעונה משא. לעומתו טוען הרשב"א (שבת קנג:) כי רק מי שהטעין את הבהמה וגרם לה לנוע עם משא מתחייב.

במה נחלקו הראשונים?

כאמור לעיל, הגמרא בשבת לומדת את איסור מחמר מן הפסוק בעשרת הדברות. רש"י שם מסביר כי היחודיות במלאכת מחמר הינה כי היא נעשית בשניים - האדם ובהמה. נראה כי מחלוקת הרשב"א והרמב"ם היא ביחסי השותפות.

לדעת הרשב"א המוקד בשותפות הוא האדם. רק כאשר האדם שותף לאיסור ישנו איסור. בהעדר טעינה של האדם, לא התקיימו התנאים ליצירת האיסור.

לעומתו, לדעת הרמב"ם, המוקד בשותפות היא הבהמה, ולכן גם בהעדר טעינת האדם יש בדבר משום מחמר. דברים דומים

1 הר"ן בחידושו לאלפס ד: טוען כי ישנו הבדל עקרוני בין שני האיסורים, והם חלים על אנשים שונים. כאשר בעלי הבהמה מחמרים אחר בהמתם - הם עוברים על עשה של שביתת בהמה, ואילו כאשר מדובר בסתם אדם הוא עובר לאו בפני עצמו.

לשיטת הרשב"א כי מוקד החיוב במחמר הוא האדם המפר את מנוחת הבהמה.

מכירה ע"י מתווך

אחד מן הפתרונות המובאים בגמרא כדי להתגבר על גזרת נסיוני והחשש לחימור, הינו למכור את הבהמה ע"י מתווך. מאחר שבהמה אינה נשמעת להוראת המתווך, אין חשש שהוא יחמר אחריה.

ברם, בדברי הירושלמי בסוגיה המקבילה (פ"א הלכה ו), מצינו כי הוא אוסר את המכירה גם ע"י מתווך. במה נחלקו הבבלי והירושלמי?

הר"ן על האלפס מסביר כי הבבלי והירושלמי מפרשים את מקרה ה'נסיוני' בצורה שונה במקצת. על פי הבבלי, במהלך 'ניסוי הכלים' הבעלים מקנה לקונה הגוי את הבהמה², ולכן אין לחשוש לקושית התוספות שהזכרנו לעיל. ברם, לשיטת הירושלמי האוסר קנייה ע"י מתווך, יש לומר כי ב'ניסוי הכלים' היהודי אינו מקנה לנוכרי את הבהמה.

מדוע הירושלמי מבין כך? נראה כי הדבר נוגע לדיני קניין בין ישראל לנוכרי. ע"פ שיטת ר"ל 'לעמיתך במשיכה ולנוכרי בכסף', הקניין מן הנוכרי מתבצע רק במתן המעות. לכן, במקרה שאדם מוכר את בהמתו בערב שבת ע"י מתווך, יתכן כי עד אשר הדמים יגיעו לבעלים יקח זמן. לכן יכול להיות מצב בו המכירה תסתיים רק בתוך השבת, ולכן הירושלמי שכנראה סבר כר"ל אסר מכירת בהמה גסה גם ע"י מתווך, שבעסקותיו הכסף לא נמסר ישירות לבעלים.

להלכה

הרמב"ם פוסק (הל' שבת פ"כ הלכה ג) כי הטעם לאיסור מכירת בהמה לנוכרי הוא משום החשש הראשון, שמא יבוא להשאיל ולהשכיר, ולא מחשש נסיוני. הריב"ש בתשובה מסביר כי הרמב"ם כאן הולך לשיטתו, כי מאחר שמחמר בשבת אינו חייב חטאת אין סיבה לחשוש לגזרת נסיוני (תרוץ זה מזכיר את דברי התוספות שהבאנו לעיל מדוע חכמים לא אסרו מכירה משום חובת שביתת בהמתו). הטעם מאחורי מדיניות פסיקה זו הוא, כי תאורטית, חכמים יכלו לחשוש להרבה תקלות ולגזור גזרות רבות באופן שהאדם היה מוגבל עד בלי די. בכל הקשור לחיובי תורה, חכמים גזרו רק במקום שתוצאות התקלה יכולות להיות חמורות ביותר ולהביא לידי חיוב חטאת.

הבית יוסף (יר"ד סי' קנ"א) מביא את שיטת ר"ת הסבור כי היה מקום לגזור משום נסיוני, אולם מכיון שבזמן הזה אין אנו בקיאים במלאכת החימור אין לחשוש לדבר. באותה צורה מסביר ר"ת כי אין לחשוש גם לשאילה ושכירות כי האידינא אין נוהגים להשכיר ולהשאיל לעכו"ם. העולה מדברי ר"ת הוא כי גזרת מכירת בהמה גסה לנוכרי תלויה בזמן ובמקום, וזאת ע"פ הרישא של המשנה הפותחת במילים 'במקום שנהגו'.

כותב גם הריטב"א (ע"ז שם): "מחמר, מלאכת שבות בהמתו היא".

סייעתא גדולה לדברי הרמב"ם הינם דברי הגמרא בשבת בנוגע לאיסור מחמר:

"אלא אמר רמי בריה דר' ייבא: גזירה משום נסיוני, דזמנין דזבנה לה ניהליה סמוך לשקיעת החמה דמעלי שבתא, וא"ל: תא נסייה ניהליה, ושמעה ליה לקליה ואזלא מחמתיה וניחא ליה דתיזיל, והוה ליה מחמר אחר בהמתו בשבת, והמחמר אחר בהמתו בשבת - חייב חטאת" (שבת קנ:).

בגמרא לא מצוין כי המוכר הטעין את הבהמה קודם השמעת הקול, ומכאן נראה כי הוא מתחייב מעצם הרמת קולו, כדברי הרמב"ם. הרשב"א יכול להסביר את הגמרא באחד משני אופנים:

(א) במקרה דנן היתה בפועל טעינת בעלים, אלא שהגמרא סתמה ולא פרשה.

(ב) יתכן כי באופן עקרוני הרשב"א סובר שכדי לעבור על איסור מחמר אין די בהרמת קול, אולם במקרה הספציפי הזה הוא סובר שזה מספיק. מכיון שמטרת ניסוי הכלים הינה בדיקת יכולות הבהמה ולא העברת משא, יתכן כי איסור מחמר במקרה זה יתקיים גם בעצם השמעת הקול.

נפקא מינה נוספת הנובעת מן המחלוקת הנ"ל, הינה האם החיוב הינו על נשיאת משאות ברשות הרבים דווקא, או שמא ישנו איסור גם על חימור בחצר.

לדעת הריטב"א אין בנשיאת משאות בחצר משום חימור, שכן בהעברת משאות בחצר לא הפרה הבהמה את שביתתה. כל עוד לא ביצעה הבהמה עקירה והנחה ברה"ר היא נחשבת כשוכבת.

לעומתו, הרשב"א סבור שבמחמר מפר האדם שביתתו באמצעות הבהמה, ואע"פ שהבהמה לא נשאה את משאה ברשות הרבים. מאחר שמדובר בניסוי כלים לבדיקת יכולות העמשה, יש לחייב את הבעלים שכן הוא משתמש בגוף הבהמה.

היחס שבין איסור מחמר לחובת שביתת בהמה

נחזור לשאלה בה פתחנו את השיעור: האם לאו דמחמר קשור לחובת שביתת הבהמה ממלאכה?

נראה כי לאור מחלוקת הראשונים שראינו לעיל, ניתן לומר כך:

לדעת הריטב"א וסיעתו, הסוברים כי עיקר חובת השביתה ממלאכה נוגעת לבהמה, איסור מחמר הוא הלאו המקביל לאיסור שביתת הבהמה. ברם לסוברים כי חובת שביתת בהמתו הינה חובת הבעלים, איסור מחמר הינו האיסור המצטרף לעשה.

אופציה שלישית לתירוץ שאלה זו הינם דברי הר"ן שראינו לעיל המחלק בין איסור שביתת בהמה החל על הבעלים בלבד, לבין איסור מחמר החל על כל אדם. נראה כי הר"ן מסכים

2 סמך לדברים נמצא בגמ' ב"ב פז. בסוגית הנוטל מהאומן כלי ע"מ לבקרו